

Криміналістична тактика тісно пов'язана з іншими розділами криміналістики – криміналістичною технікою та методикою розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Тактика провадження тих або інших процесуальних дій змінюється залежно від характеру задіяних засобів і прийомів криміналістичної техніки. Використання технічних засобів передбачає їх тактичне обґрунтування та доцільність. Взаємозв'язок криміналістичної тактики й методики розслідування окремих видів злочинів визначається тим, що рекомендації тактики реалізуються тільки через методику розслідування з урахуванням специфічних рис конкретного виду злочину.

21.2. Засоби криміналістичної тактики: поняття, види, система та значення

Учасники процесу розкриття, розслідування кримінальних правопорушень і судового розгляду здійснюють свою діяльність за допомогою певних засобів, тобто прийомів, способів і методів, які застосовують для пошуку, виявлення, збирання, дослідження, оцінки й використання доказів. Для вирішення тактичних (проміжних) завдань, що виникають у певних слідчих ситуаціях, у процесі кримінального провадження слідчий, детектив, прокурор, оперативний працівник, адвокат, суддя (суд) у своїй діяльності використовують достатньо широкий арсенал засобів криміналістичної тактики¹. Цільове призначення засобів криміналістичної тактики під час досудового розслідування кримінальних правопорушень та в процесі судового розгляду полягає у виявленні, збиранні, дослідженні, використанні, оцінці та представленні доказової інформації в кримінальному провадженні.

¹ Салтєвський М. В. Криміналістика (в сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. С. 67–68 ; Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Харків : Харків юрид., 2007. С. 26–27 ; Когутич І. І. Криміналістика : курс лекцій. Київ : Атіка, 2008. С. 297 ; Шевчук В. М. Засоби криміналістичної тактики: поняття та система. *Актуальні проблеми правознавства* : зб. наук. пр. юрид. ф-ту Тернопіл. нац. екон. ун-ту. 2020. Вип. 2 (22). С. 124–137 ; Чорноус Ю. М. Предмет, завдання, джерела та засоби криміналістичної тактики. *Криміналістика* : підручник / за заг. ред. В. В. Пяковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. С. 373–377 ; Пряхін Є. В. Криміналістичні засоби та методи розслідування кримінальних правопорушень : навч. посіб. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 16–23 та ін.

Поняття засобів криміналістичної тактики має збиральний характер і відображає комплексність та багатофункціональність можливостей розроблення і використання засобів досягнення цілей розслідування та судового розгляду за допомогою засобів тактико-криміналістичного спрямування. Цим поняттям позначають оптимальну сукупність взаємозв'язаних єдиною метою дій та прийомів тактико-криміналістичного спрямування, які втілені в тактичних прийомах, тактичних рекомендаціях, тактиці проведення процесуальних і непроцесуальних дій, взаємодії слідчого з іншими суб'єктами кримінального провадження, тактичних комбінаціях і тактичних операціях, незалежно від того, чи мають вони інтелектуально-предметну, чи інтелектуально-функціональну сутність, чи розглядається вона як визначення лінії та способів поведінки суб'єктів кримінального провадження, механізми їх впливу тощо. Засоби криміналістичної тактики являють собою сукупність засобів досягнення поставлених завдань у процесі виявлення, розслідування, попередження кримінальних правопорушень і судового розгляду, які є предметом вивчення криміналістичної тактики.

Засоби криміналістичної тактики – це оптимальна сукупність взаємозв'язаних єдиною метою дій та прийомів тактико-криміналістичного спрямування, які втілені в тактичних прийомах, тактичних рекомендаціях, тактиці проведення процесуальних і непроцесуальних дій, тактичних комбінаціях, тактичних операціях та інших тактичних засобах, що використовують у своїй діяльності суб'єкти кримінального провадження та спрямовані на забезпечення найбільш ефективного вирішення тактичних (проміжних) завдань, що виникають у певних слідчих ситуаціях.

Класифікація тактичних засобів спрямована передусім на пізнання їх сутності з урахуванням їх різновидів, установлення їх властивостей та ознак, визначає тактичні особливості їх застосування в певних слідчих ситуаціях. Можна виокремити такі **підстави класифікації тактичних засобів**:

1) за *цільовим призначенням* засоби криміналістичної тактики поділяють на: а) тактичні засоби збирання доказів; б) тактичні засоби дослідження доказів; в) тактичні засоби оцінки доказів; в) тактичні засоби представлення доказової інформації в кримінальному процесі¹;

¹ Салтевський М. В. Криміналістика (в сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. С. 287.

2) *за стадійністю кримінального провадження*: а) тактичні засоби досудового розслідування; б) тактичні засоби судового провадження; в) тактичні засоби, що проводять до початку досудового розслідування на етапі виявлення ознак кримінального правопорушення;

3) *за видом кримінального правопорушення*: а) тактичні засоби при розслідуванні вбивств; б) тактичні засоби при розслідуванні крадіжок; в) тактичні засоби при розслідуванні зґвалтувань; г) тактичні засоби при розслідуванні контрабанди тощо;

4) *за функціональною спрямованістю*: а) тактичні засоби, спрямовані на збирання інформації; б) тактичні засоби, спрямовані на пошук джерел криміналістичної інформації; в) тактичні засоби, спрямовані на фіксацію об'єктів, предметів, осіб, речових доказів; г) тактичні засоби, спрямовані на перевірку інформації; ґ) тактичні засоби, спрямовані на профілактику кримінальних правопорушень;

5) *за сферою (діапазоном) використання*: а) тактичні засоби, які використовують у декількох процесуальних діях; б) тактичні засоби, які використовують під час проведення тільки окремих слідчих (розшукових) або судових дій тощо;

б) *за суб'єктом використання*: а) тактичні засоби, що використовуються слідчим (прокурором) у межах розслідування при проведенні слідчих (розшукових) дій; б) тактичні засоби, які застосовуються оперативними працівниками, дізнавачем у межах оперативно-розшукової діяльності; в) тактичні засоби, які застосовуються суддею (слідчим суддею) у ході судового розгляду; г) тактичні засоби, які використовуються одноособово; ґ) тактичні засоби, які використовуються декількома особами або у складі СОГ тощо.

Систему засобів криміналістичної тактики утворюють такі елементи:

1) *тактичний прийом* – найбільш раціональний спосіб здійснення процесуальної дії чи найбільш доцільна лінія поведінки слідчого (іншого компетентного суб'єкта кримінального провадження), спрямовані на досягнення її мети в процесі збирання, дослідження, оцінки й використання доказової інформації;

2) *тактична рекомендація* – науково обґрунтована й перевірена практикою порада щодо обрання і застосування тактичних засобів, прийомів і форм поведінки для збирання, дослідження, оцінки й використання доказів;

3) *тактична комбінація* – система (підсистема) тактичних прийомів, упорядкована сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених прийомів, що спрямовані на встановлення певних обставин у кримінальному провадженні або вирішення практичного завдання і зумовлені цією метою і слідчою ситуацією окремої слідчої (розшукової) дії;

4) *тактична операція* – система процесуальних і непроцесуальних дій (заходів), яка спрямована на вирішення окремого (проміжного) тактичного завдання розслідування у відповідній слідчій або судовій ситуації;

5) *тактика слідчої (розшукової) дії* – охоплює весь типовий тактичний комплекс її можливого здійснення та реалізації;

6) *тактика негласної слідчої (розшукової) дії* – тактичні основи планування та організації негласних слідчих (розшукових) дій;

7) *тактика судової дії* – охоплює тактичні особливості можливого здійснення та реалізації судових дій з урахуванням ситуаційної обумовленості їх проведення;

8) *тактика взаємодії слідчого та інших учасників кримінального провадження* – це діяльність слідчого (детектива, прокурора) щодо налагодження зв'язку й узгоджених заходів із вирішення тактичних завдань розслідування зі службовими особами судових, правоохоронних та інших державних органів, громадськими організаціями, окремими громадянами як процес взаємодії між слідчим та іншими учасниками кримінального провадження¹.

¹ Останнім часом у криміналістиці в системі засобів криміналістичної тактики виокремлюють також і інші різновиди таких тактичних засобів. Так, наприклад, виокремлюють тактичну (криміналістичну) рекомендацію, тактичне рішення, а також криміналістичні засоби, що містяться в законі, зокрема слідчі дії, інші процесуальні дії, оперативно-розшукові заходи тощо (Когутич І. І. Криміналістика : курс лекцій. Київ : Атіка, 2008. С. 297–298). На наш погляд, такий підхід суперечить сучасному розумінню тактичних засобів у криміналістичній тактиці, має місце змішування понять «засоби криміналістичної тактики» і «криміналістичні засоби розслідування», що є недопустимим. У свою чергу логічним і обґрунтованим є виокремлення серед засобів криміналістичної техніки *тактики взаємодії*, яка являє собою діяльність слідчого (детектива) щодо налагодження зв'язку й узгоджених заходів із вирішення тактичних завдань розслідування зі службовими особами судових, правоохоронних та інших державних органів, громадськими організаціями, окремими громадянами. Такий процес взаємодії здійснюється також між слідчим та іншими учасниками кримінального провадження: потерпілим і його законним представником, підозрюваним (обвинуваченим), його представником і захисником, свідком, спеціалістом та експертом. Взаємодія може бути конструктивною, якщо процесуальні, професійні й особисті інтереси її учасників збігаються. Водночас така взаємодія може мати й конфліктний характер, якщо її учасники мають протилежні, суттєво незбіжні процесуальні й особисті інте-

Отже, засоби криміналістичної тактики становлять оптимальну сукупність взаємозв'язаних єдиною метою дій (слідчих, оперативно-розшукових, організаційних, негласних слідчих (розшукових) і судових дій), тактичних прийомів, тактичних комбінацій, тактичних операцій та інших тактичних засобів, які при комплексному їх застосуванні спрямовані на забезпечення найбільш ефективного вирішення тактичних (локальних, проміжних) завдань, що виникають у певних слідчих ситуаціях.

Поняття «засоби криміналістичної тактики» мають відповідати її найбільш загальним положенням і наповнюватися специфічним змістом. Це пов'язано із застосуванням суб'єктами кримінального провадження різноманітного арсеналу засобів криміналістичної тактики в різних видах діяльності (слідчій, детективній, прокурорській, адвокатській, експертній, судовій тощо) та функціональним спрямуванням діяльності її учасників. Тому поняття засобів криміналістичної тактики є комплексним і багатофункціональним, воно має збиральний характер і у своїй сутності являє собою оптимальну сукупність взаємозв'язаних єдиною метою дій і прийомів, які спрямовані на ефективне вирішення тактичних (локальних, проміжних) завдань, що виникають у певних слідчих ситуаціях, що вирішуються за допомогою використання тактичних засобів.

Засоби криміналістичної тактики не є застиглими, вони мають різні прояви і їм притаманний динамічний характер. Створення, розроблення і пропонування до застосування нових тактичних прийомів, їх систем або тактичних операцій викликані модернізацією злочинності і її все більшим прилаштуванням до нових умов. Тому й ефективність застосування засобів криміналістичної тактики передбачає їх удосконалення, упровадження новітніх розробок, наукового обґрунтування¹. Сучасні засоби криміналістичної тактики повинні розроблятися

реси та завдання. Спостерігається і змішаний тип взаємодії в умовах, коли інтереси учасників збігаються частково. Залежно від умов взаємодії слідчий (детектив) обирає найбільш доцільні тактичні прийоми з налагодження співпраці для усунення причин конфлікту та результативного встановлення сутності кримінально-релевантної події та її обставин (Тіщенко В. В. Засоби криміналістичної тактики. *Криміналістика* : підручник / за ред. В. В. Тіщенка. Одеса : Гельветика, 2017. С. 242–247).

¹ Шепітько В. Ю. Засоби криміналістичної тактики в діяльності органів досудового слідства (проблеми ефективності застосування). *Правові засади підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в Україні* : матеріали наук. конф., 15 трав. 2008 р. Харків, 2008. С. 172–174.

з орієнтацією на потреби слідчої, детективної, судової, оперативно-розшукової та експертної практики, а також з урахуванням передового міжнародного досвіду і європейських стандартів досудового розслідування та судового розгляду.

Практичне досягнення цілей досудового розслідування та судового розгляду здатні забезпечити засоби такої діяльності (слідчої, розшукової, детективної, експертної, прокурорської, адвокатської, судової тощо). При цьому застосування засобів кримінального провадження має бути підпорядковане загальним закономірностям здійснення будь-якого виду діяльності та спрямоване на підвищення ефективності та результативності отримання наміченого результату. У системі всіх засобів розслідування та судового розгляду особливого значення набувають *засоби криміналістичної тактики* як певні різновиди всіх засобів кримінального провадження.

Слідчий та інші компетентні суб'єкти (прокурор, співробітник оперативного підрозділу, суддя) обирають той чи інший тактичний засіб на основі всебічного вивчення обставин кримінального правопорушення, що розслідується, слідчої ситуації, яка виникла на момент розслідування та інших умов і обставин розслідуваного кримінального правопорушення.

Засоби криміналістичної тактики, які реально використовуються та потенційно призначені для досягнення завдань кримінального судочинства, у своїй сукупності утворюють систему, яка являє собою своєрідний «тактичний арсенал» слідчого, детектива, прокурора, оперативних працівників, адвоката, судді (суду). Це дає їм змогу успішно вирішувати тактичні завдання, які виникають на кожному з етапів кримінального провадження з урахуванням особливостей події, що розслідується або розглядається в суді, слідчих і судових ситуацій, чинників-детермінантів, що впливають на вибір і доцільність застосування тих чи інших різновидів тактичних засобів або їх системних утворень тощо.

Такий тактичний арсенал суб'єктів кримінального провадження спрямований на успішне й ефективне вирішення тактичних завдань і сприяє підвищенню якості й результативності досудового розслідування і судового провадження, суттєво оптимізує процес кримінального провадження. Засоби криміналістичної тактики передбачають вирішення тактичних завдань у процесі досудового розслідування,

а також у ході судового розгляду, тому охоплюють також і тактику судових дій і тактичні рекомендації щодо їх організації, проведення та подальшої реалізації. При цьому враховуються всі види діяльності (слідчої, детективної, прокурорської, адвокатської, експертної, судової тощо).

Засоби криміналістичної тактики – це певні інструменти тактико-криміналістичного спрямування, якими користується слідчий, детектив, прокурор, оперативний працівник, адвокат, суддя (суд), застосування яких дає їм змогу успішно вирішувати тактичні завдання, які виникають на кожному з етапів кримінального провадження з урахуванням особливостей події кримінального правопорушення, що розслідується або розглядається в суді, слідчих і судових ситуацій, чинників-детермінантів, що впливають на вибір та доцільність застосування тих чи інших різновидів тактичних засобів і їх систем.

21.3. Тактичний прийом як елемент криміналістичної тактики

Тактичний прийом є основним елементом криміналістичної тактики. У юридичній літературі визначення поняття тактичного прийому до цього часу є спірним, що викликає неоднозначне його розуміння і тлумачення.

У криміналістиці існують два основні напрями в поглядах на сутність тактичного прийому: деякі автори розглядають тактичний прийом як своєрідну наукову рекомендацію, інші – визначають його як спосіб дії чи лінію поведінки. У визначенні поняття тактичного прийому необхідно вказувати, що це саме спосіб дії. Підставою для цього є такі міркування:

1) визначення поняття тактичного прийому як наукової рекомендації містить вказівку на джерело його формування, але не відображає самої сутності прийому;

2) в етимологічному розумінні прийом означає «спосіб здійснення чого-небудь», рекомендація ж – це тільки порада, побажання;

3) спосіб передбачає практичну реалізацію прийому, тоді як рекомендація існує лише абстрактно.